

وضعیت ژئوپلیتیک شیعه در عصر جهانی شدن

سید عباس احمدی

نرجس سادات حسینی نصرآبادی*

چکیده

مفهوم جهانی شدن به مجموعه فرآیندهای پیچیده‌ای اطلاق می‌شود که به موجب آن کشورها به شکل فزاینده‌ای به یکدیگر مرتبط و وابسته می‌شوند. جهانی شدن پدیده‌ای دو سویه است و به همان نسبت که در جهت یکنواختی و پیوستگی جهانی عمل می‌کند، فرصت‌های بروز تکثر و تنوع فرهنگ‌های بومی و محلی را نیز فراهم می‌کند.

در جهان امروزی، جریان‌های فکری و ارائه‌دهندگان آموزه‌های دینی و مذهبی تشیع، باید به فکر این باشند که در راستای تحولات پیش‌آمده در اثر جهانی شدن و در بستر فرصت‌های خلق‌شده خود را نمایان سازند. در این میان اگر هویت شیعی به عنوان یک مذهب پویا، برای تقویت عوامل مقاوم و بازدارنده، خود را با واقع‌بینی در جهت بهره‌گیری مطلوب و تعادل‌سازنده از سایر فرهنگ‌ها آماده کند و هویت پویا و با استحکامی برای عقاید و باورهای مذهبی خود فراهم کند، خواهد توانست از یک فرصت جهانی برای گسترش فرهنگ شیعی برخوردار شود. تشیع می‌تواند با به‌کارگیری فناوری‌های عصر جهانی شدن که مهم‌ترین آن‌ها اینترنت و ماهواره است، باورها و ارزش‌های خود را در کنار سایر فرهنگ‌ها و تمدن‌ها و در تعامل با آن‌ها عرضه کند و یک منبع باارزش جهانی برای سایر فرهنگ‌ها تلقی شود. تحقیق بنیادی حاضر، با روش توصیفی - تحلیلی، درصدد بیان نقش و جایگاه ژئوپلیتیکی جهانی شدن در حیات سیاسی شیعیان است و به بیان وضعیت آن‌ها در عصر جهانی شدن می‌پردازد.

واژگان کلیدی: جهانی شدن، ژئوپلیتیک شیعه، ایران، شیعیان.

* استادیار جغرافیای سیاسی، دانشگاه تهران

دانشجوی دکتری جغرافیای سیاسی، دانشگاه تهران

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۴/۸/۱۶ تاریخ پذیرش نهایی: ۱۳۹۵/۲/۲۹

نویسنده عهده‌دار مکاتبات: narjessadat65@gmail.com

۱. مقدمه

«شیعه»^۱ به معنی اتباع و انصار و اعوان و اصل آن از مشایعت است که به معنای مطاوعت و متابعت بوده و هر قومی که درباره امری اجتماع کرده و از فردی پیروی کنند، گفته می‌شود که شیعه او هستند. (مشکات کرمانی، ۱۳۵۸: ۱۶۶) بنابراین، واژه شیعه از نظر لغت به معنای پیرو و انصار است و ریشه آن به معنی اطاعت و پیروی کردن است.

بر اساس تعریفی دیگر شیعه به کسانی گفته می‌شود که پیرو مکتب اهل بیت رسول اکرم هستند. (درخشه، ۱۳۸۴: ۱۶) از نظر جغرافیایی، بیشتر شیعیان در منطقه خاورمیانه و خلیج فارس زندگی می‌کنند. (احمدی، ۱۳۸۶: ۸) آن‌ها به گفته بسیاری از منابع، ۱۲ درصد کل مسلمانان را شامل می‌شوند. حال سؤال اینجاست که این جمعیت چند صد میلیونی، در فرایند تحولات موسوم به جهانی شدن در عصر حاضر، چه جایگاه و چه وضعیتی پیدا می‌کنند؟ به دلیل آنکه در عصر جهانی شدن، توجه به عوامل فرهنگی و اعتقادی در ژئوپلیتیک، جنبه‌های دیگری از هم‌نشینی جغرافیایی را مطرح ساخته - که از نمونه‌های آن می‌توان به تفکر شیعه اشاره کرد- نقش حساس اسلام و شیعه در صحنه سیاست بین‌المللی باعث شده تا ژئوپلیتیک کشورهای مسلمان (شیعه‌نشین یا اکثریت شیعه) مورد توجه ویژه قرار گیرد.

امروزه شیعیان دارای نفوذ قابل توجه و جایگاه مناسبی در جهان شده‌اند، طوری که در بسیاری از محافل سیاسی و اجتماعی سخن درباره شیعیان بر سر زبان‌ها جاری است. در قرون اخیر، شیعیان در زمینه‌های سیاسی، فرهنگی و اجتماعی توانسته‌اند رشد کنند و به رونمایی هویت خود در جهان بپردازند. همچنین بحث بر سر ژئوپلیتیک شیعه مورد توجه جغرافیدانان سیاسی قرار گرفته است. به خصوص که عمده شیعیان در منطقه خاورمیانه و خلیج فارس زندگی می‌کنند. منطقه‌ای که دارای اهمیت فراوان است و استعمارگران به طمع بهره‌گیری از منابع حیاتی، همواره در این منطقه حضور داشته‌اند.

از طرفی دیگر در عصر جهانی شدن، تکوین و به هم مرتبط شدن فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی مانند اینترنت، پست الکترونیک، تلویزیون، ماهواره و تلفن‌های همراه، به سرعتی تکان‌دهنده در حال انتشار در سراسر جهان است. گسترش این فناوری‌ها در کشورهای شیعی نسبت به دیگر کشورهای جهان، کند بوده است. به عبارتی توجه دانشمندان بیشتر در رابطه با نفوذ اینترنت به این کشورها بوده است. فناوری اطلاعات در خاورمیانه به دلایل متعدد محل مناقشه است. گرچه شیعیان منطقه برای دستیابی به دولت الکترونیک در حال پیگیری هستند، دانشمندان و ناظران همچنان سرگرم بحث و جدل درباره نقش فناوری اطلاعات در خاورمیانه هستند؛ بنابراین، صحبت در مورد شیعیان و نقش آن‌ها در توسعه و عدم توسعه فناوری‌ها در عصر جهانی شدن و نتایج جهانی شدن بر امور مربوط به شیعیان، جای بحث فراوان دارد. در این مقاله سعی بر آن شده که به جوابی منطقی به این پرسش که آیا جهانی شدن در افزایش وزن

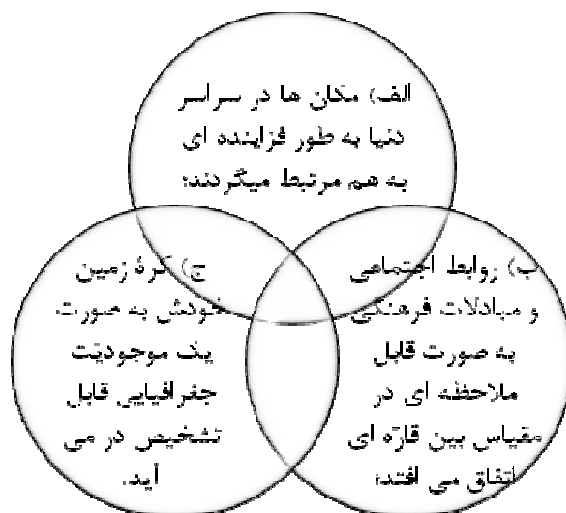
ژئوپلیتیکی شیعه نقش مثبت دارد یا منفی؟ دست یابیم. با یک دید نظری، این فرضیه وجود دارد که جهانی شدن باعث افزایش وزن و موقعیت ژئوپلیتیکی شیعیان در جهان شده است.

۲. روش تحقیق

این مقاله از نوع تحقیقات بنیادی و نظری است. منابع مورد استفاده آن مشتمل بر متون اسنادی و کتابخانه‌ای و تحلیل‌های استنباطی بوده و در قالب روش توصیفی - تحلیلی تنظیم شده است.

۳. ادبیات نظری

۳-۱. جهانی شدن: اگر جهانی شدن را فرآیند یا مجموعه‌ای از فرآیندهایی بدانیم که تغییراتی را در سازمان فضایی روابط اجتماعی صورت‌بندی می‌نماید (Held and Others, 1999: 16)، در آن صورت فرآیندهای فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی نتایج زیر را سبب می‌شود:

شکل ۱. نتایج فرآیندهای فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی در عصر جهانی شدن (Cloke and Crang and Goodwin, 1999 : 337)

آنچه که از تمامی برداشت‌ها درباره‌ی این فرآیند بر می‌آید، این است که نقطه دقیقی برای آغاز جهانی شدن نمی‌توان تعیین کرد و از این لحاظ جهانی شدن خاستگاه‌های متفاوتی داشته است، اما فناوری لازم برای ایجاد فضای اجتماعی فرامرزی تا پیش از قرن نوزدهم فراهم نشده است. (نوبخت و محمدی، ۱۳۸۷: ۳-۲۱) اگر جهانی شدن را به عنوان توسعه فضاهای فوق قلمروی تلقی کنیم، شکوفایی آن عمدتاً از دهه ۱۹۶۰ م. آغاز شده است. اگر چه روابط فراجغرافیایی پدیده کاملاً جدیدی نیست، اما طی چهار دهه پایانی قرن بیستم، آهنگ و مقیاس گسترش آن به لحاظ کیفی بیشتر شده است. طی سال‌های یادشده افزایش بسیار زیادی در تعداد، تنوع،

شدت، تثبیت، آگاهی و تأثیر پدیده‌های فرامرزی و درون‌مرزی را شاهد بوده‌ایم. در مجموع، فرآیند جهانی‌شدن متضمن قوانین و نهادهایی است که فعالیت‌ها و کنش‌های سیاسی، اقتصادی و فرهنگی را در مقیاس‌های جغرافیایی متعدد فرادولتی و فرودولتی قاعده‌مند می‌سازد و ساماندهی می‌کند؛ بنابراین، جهانی‌شدن در ابعاد مختلف سیاسی، اقتصادی و فرهنگی بر پدیده‌های گوناگون تأثیرات شگرفی به جا گذاشته است. به‌ویژه جهانی‌شدن فرهنگ، زندگی بشر را متحول و دگرگون ساخته است. جهانی‌شدن فرهنگ در برگیرنده فرایندها و عواملی است که هر گونه محدودیت در بستر فرهنگی زندگی اجتماعی را تعدیل می‌کند یا از میان برمی‌دارد. به‌بیان‌دیگر، جهانی‌شدن فرهنگی عبارت است از شکل‌گیری و گسترش فرهنگی خاص در عرصه جهانی. (عبداللهی و الهیاری، ۱۳۸۲: ۱۷۴)

علی‌رغم اینکه دیدگاه‌ها و نظریات گوناگونی درباره جهانی‌شدن فرهنگ و شیوه شکل‌گیری و گسترش فرهنگ جهانی وجود دارد، ولی اشاعه اشکال سمبولیک و نظام‌های معنایی در مقیاس وسیع، از فرهنگی به فرهنگ دیگر (قربانی، ۱۳۸۲: ۱۷۶) باعث برجسته شدن چند جنبه در این خصوص شده است که در شکل ۲، نمایان است.

شکل ۲. وجوه جهانی‌شدن فرهنگ در جهان

ترسیم: نگارندگان

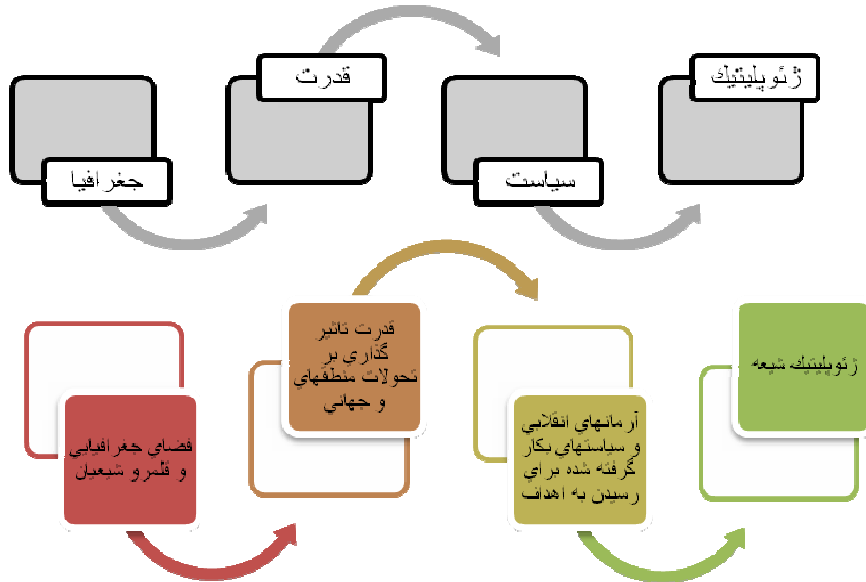
۳-۲. ژئوپلیتیک

در یکی از جامع‌ترین تعاریف، می‌توان ژئوپلیتیک را علم مطالعه روابط متقابل جغرافیا، قدرت و سیاست و کنش‌های ناشی از ترکیب آن‌ها با یکدیگر دانست. (حافظ‌نیا، ۱۳۸۵: ۳۷) همچنین می‌توان ژئوپلیتیک را معادل سیاست جغرافیایی دانست که اثر محیط و اشکال یا پدیده‌های محیطی، چون موقعیت جغرافیایی، شکل زمین، منابع کمیاب، امکانات ارتباطی و انتقالی (زمینی، دریایی، هوایی و فضایی)، وسایل ارتباط جمعی و غیره را در تصمیم‌گیری‌های سیاسی به‌ویژه در سطوح گسترده منطقه‌ای و جهانی، مطالعه و بررسی می‌کند. (مجتهدزاده، ۱۳۸۱: ۱۲۹) بنابراین به‌طور خلاصه می‌توان ژئوپلیتیک را دانشی دانست که به بررسی نقش عوامل جغرافیایی در سیاست می‌پردازد. (عزتی، ۱۳۸۰: ۵) در این برخورد به نظر می‌رسد که توجه عمده ژئوپلیتیک به رقابت میان قدرت‌های سیاسی و اشکال دگرگون شونده سلسله‌مراتب

قدرت در جهان است؛ سلسله مراتبی که دستاورد بازی‌های سیاسی، منطقه‌ای یا جهانی میان قدرت‌هاست.

ژئوپلیتیک با گذر از مراحل مختلف و با ظهور دیدگاه جدید ژئوپلیتیک انتقادی احیا شده و علاوه بر تمرکز بر شناخت تأثیر عوامل جغرافیایی، به شکل‌دهی سیاست خارجی نیز اهمیت لازم را می‌دهد. بر این اساس، ژئوپلیتیک رویکرد یا دیدگاهی برای سیاست خارجی است که هدف آن تبیین و پیش‌گویی رفتار سیاسی و توانایی‌های نظامی بر حسب محیط طبیعی است؛ بنابراین، رویکرد ژئوپلیتیک با تفاوت مراتب بیانگر تأثیر قطعی و جبری جغرافیا بر وقایع سیاسی و تاریخی است. (افشردی و اکبری، ۱۳۹۳: ۱۷)

در دهه‌های اخیر اهمیت فرهنگ و عوامل فرهنگی در تحلیل‌های ژئوپلیتیکی افزایش یافته است. دانشمندی نظیر هانگتینتون^۱، وودز^۲، دمکو^۳، والرشتاین^۴، جردن^۵ و غیره هر کدام به‌گونه‌ای کوشیده‌اند تا جایگاه بالای فرهنگ و ابعاد آن را خاطر نشان سازند. هانگتینتون در الگویی که برای شکل نظام بین‌المللی پس از جنگ سرد ارائه داد، بحث فرهنگ و تمدن را به‌طور مستقیم وارد عرصه سیاست کرد. او بر ماهیت فرهنگی چالش‌های آینده جهان تأکید داشت. از نظریات او این نکته برداشت می‌شود که سیاست‌های جهانی به تدریج از دغدغه‌های ژئوپلیتیک به سمت علایق فرهنگی و تنش‌های اجتماعی میان تمدن‌ها تغییر ماهیت می‌دهند. (هانگتینتون، ۱۳۸۲: ۴۵)

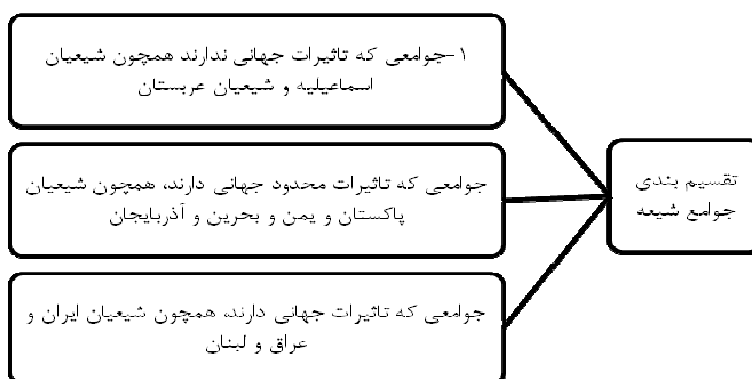

شکل ۳. تحلیل ژئوپلیتیک شیعه
ترسیم: نگارندگان

۳-۳- شیعه و ژئوپلیتیک شیعه

شیعه به آن عده از مسلمانان گفته می‌شود که خلافت و امامت بلافصل امام علی (ع) معتقدند و بر این عقیده‌اند که امام وصی و جانشین پیامبر اسلام از طریق نص شرعی تعیین می‌شود و امامت علی (ع) و دیگر امامان شیعه نیز از طریق نص شرعی ثابت شده است. شیعیان از نظر جغرافیایی در منطقه خلیج فارس قرار دارند و نسبت به دیگر گروه‌های مسلمان در اقلیت هستند. با این حال به دلیل موقعیت استراتژیک و ژئواکونومیک این منطقه مورد توجه قدرت‌های جهانی هستند. (توال، ۱۳۸۲: ۵۶)

آن‌ها اندیشه‌ای را دنبال می‌کنند که ادعای جهانی دارد. جوامع شیعی را می‌توان از نظر اثرگذاری بر تحولات بین‌المللی به سه دسته تقسیم‌بندی کرد که در شکل ۴ نشان داده شده است:

شکل ۴. تقسیم‌بندی جوامع شیعه

ترسیم: نگارندگان

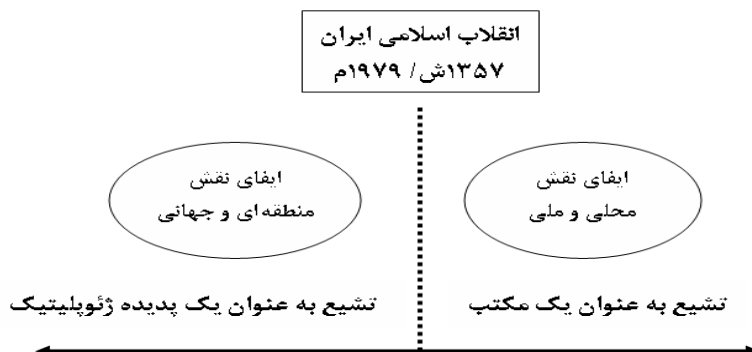
به نظر می‌رسد که پدیده جهانی شدن وزن ژئوپلیتیکی شیعه را با مزیت‌های خاص ژئوپلیتیک، همچون منابع انرژی، منابع آب، مراکز دینی و تأثیرگذاری در بحران منطقه‌ای افزایش داده است. (جهانی راد، ۱۳۹۳: ۳۸۵)

بدین ترتیب اصطلاح ژئوپلیتیک شیعه به ادبیات علمی جهان وارد شد که تشریح‌کننده حضور شیعیان و قدرت آن‌ها در یک محدوده جغرافیایی است و سیاست‌هایی که به وسیله آن‌ها به کار گرفته می‌شود تا حضور خود را در جهان پررنگ تر کنند. (احمدی، ۱۳۹۰: ۲۵۸)

ژئوپلیتیک شیعه دانش مدیریت سرزمین‌ها، جوامع و سازمان‌ها با خاستگاه اندیشه‌ها و سیاست‌های شیعی ولایی محور و عدالت جو در سه سطح محلی، منطقه‌ای و جهانی برای ساماندهی مناسبات و روابط سیاسی برای استفاده بهینه از توان‌ها و ظرفیت‌های خدادادی در حوزه فضایی و جغرافیایی است. (کلاه مال همدانی، ۱۳۹۳: ۳۶۳)

تعریف نگارندگان از ژئوپلیتیک شیعه به این شرح است: «ژئوپلیتیک شیعه عبارت است از برقراری مناسبات و تعاملات مرکز- پیرامون در قالب تأثیرگذاری و تأثیرپذیری بین ایران به عنوان کانون قلمروهای شیعی و اقلیت‌های شیعی پیرامون ایران پس از انقلاب اسلامی.» این

تأثیرگذاری و تأثیرپذیری عمدتاً در محورهای سه‌گانه زیر خود را نشان داده است: «هویت‌یابی، خودآگاهی و معرفی شدن شیعه؛ شکل‌گیری یا تقویت احزاب و تشکلهای سیاسی؛ نقش آفرینی، شیعیان در ساختار سیاسی، کشورها.»

شکل ۵. تبدیل تشیع از یک مکتب به یک پدیده ژئوپلیتیک در اثر انقلاب ایران
ترسیم: نگارندگان

۴. یافته‌های تحقیق ۴-۱. اندیشه سیاسی شیعه

در یک نگرش کلی و تاریخی، دوره‌های مهم سیر تحول اندیشه سیاسی شیعه را می‌توان در پنج دوره برشمرد که در جدول ۱، به آن‌ها اشاره شده است:

جدول ۱. دوره‌های مهم سیر تحول اندیشه سیاسی شیعه

(اشکوری، ۱۳۷۳: ۲۷۳)

۴-۲. روند رو به رشد شیعیان و فزونی موقعیت ژئوپلیتیکی آن‌ها در عصر جهانی شدن

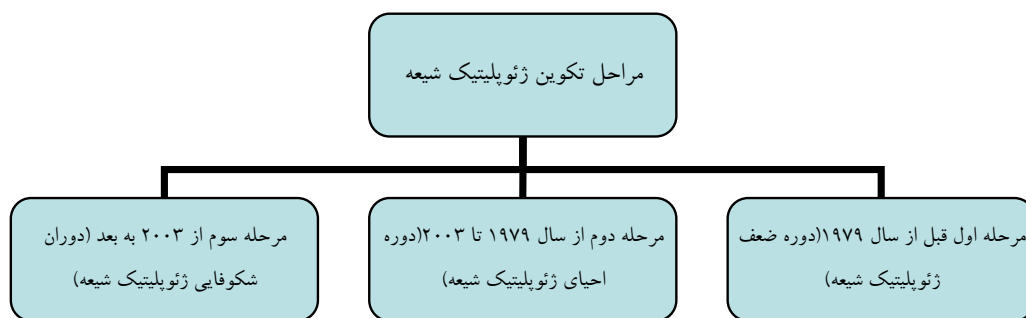
متأسفانه آمار دقیقی در باره تعداد مسلمانان به‌طور کلی و شیعیان به‌طور خاص وجود ندارد. منابع گوناگون در باره تعداد شیعیان دنیا، اعدای از ۱۱۰ میلیون تا ۲۵۰ میلیون نفر را ذکر کرده‌اند. به این ترتیب، به دست دادن عددی واقعی در این زمینه کار مشکلی است. تنها می‌توان برآورد کرد که شیعیان نزدیک به ۱۲ درصد از کل جامعه مسلمانان جهان را در بر می‌گیرند. از نظر جغرافیایی بیشتر شیعیان در منطقه خاورمیانه و خلیج فارس زندگی می‌کنند. در این منطقه کشوری که هم از نظر کل جمعیت و هم از نظر درصد، بیش‌ترین میزان را به خود اختصاص داده است، ایران است. بر اساس بیشتر آمارها، ۹۰ درصد از جمعیت ایران را شیعیان تشکیل

می‌دهند که این تعداد بیش از ۴۰ درصد کل جمعیت شیعه جهان است؛ بنابراین، در این پدیده که ایران کانون جوامع شیعی جهان به شمار می‌رود هیچ‌گونه ابهامی باقی نمی‌ماند؛ واقعیتی مسلم و انکار نشدنی که بیشتر صاحب‌نظران به آن اذعان دارند.

مذهب تشیع از طریق عراق به ایران منتقل شد و شماری از ایرانی‌ها از همان ابتدا از آن حمایت کردند. گرایش به تشیع در میان ایرانیان یکسره در قرن‌های متمادی ادامه داشت، به طوری که در دوره ایلخانان شمار زیادی از مردم ایران به خصوص در بخش‌های مرکزی بر مذهب تشیع بودند. دولت صفوی نخستین دولت قدرتمند شیعه در ایران بود که مانع از تجاوز دولت عثمانی به مرزهای ایران شد، تا این مقطع شیعه کارکرد تاریخی خوبی داشته است، اما از دوره قاجار (۱۹۶۰ به بعد) مناسبات سیاسی - اجتماعی و اقتصادی جهان دگرگون شد و دنیا دست‌خوش زیرساخت‌های جهانی‌شدن قرار گرفت. ایران در عصر جهانی‌شدن و فزونی ارتباطات و اطلاعات شیعیان، به عنوان پایگاه اصلی تشیع در منطقه خاورمیانه به شمار آمد. در تمام این دوره تشیع در ایران نقش مهمی در استقلال ایران در برابر تجاوزات غرب بر عهده داشت. تشیع در تمام این دوره یک عامل ژئوپلیتیک مهم به شمار می‌آمد.

۱-۴-۲. مراحل تکوین ژئوپلیتیک شیعه در عصر جهانی‌شدن

به‌طور کلی می‌توان مراحل تکوین ژئوپلیتیک شیعه را به سه مرحله تقسیم کرد که در شکل ۶ به آن‌ها اشاره شده است:

شکل ۶. مراحل تکوین ژئوپلیتیک شیعه

(ضرغامی و دیگران، ۱۳۹۳: ۳۷۱)

مرحله اول، قبل سال ۱۹۷۹: کشمکش‌های سیاسی جهان اسلام عمدتاً از اواسط قرن نوزده شروع شد و از همان زمان عنصر شیعه به صورت یکی از ارکان ثابت این کشمکش‌ها در صحنه ظاهر شد. برخورد جوامع اسلامی با استعمارگران اروپایی باعث بیداری مسلمانان و آگاهی از رکود و تأخیر آن‌ها در زمینه‌های علمی و فنی شد. (فاضلی نیا، ۱۳۸۸: ۴۹) در این زمان شیعیان باید در دو جبهه مبارزه می‌کردند؛ یکی علیه استعمارگران و دیگری علیه کسانی که نسبت به نظرات شیعه بی‌اعتنا بوده و حقوق آن‌ها را نادیده می‌گرفتند.

مرحله دوم، ۱۹۷۹ تا ۲۰۰۳: سال ۱۹۷۰ (۱۳۵۷) را می‌توان نقطه عطف بزرگ جنبش‌های اسلامی معاصر به شمار آورد، زیرا با پیروزی انقلاب اسلامی جنبش‌های اسلامی جان تازه‌ای یافته و بیداری اسلامی وارد مرحله جدیدی شد (شیرودی، ۱۳۸۳: ۲۴) و موجب شد که ژئوپلیتیک شیعه در عرصه بین‌الملل و به‌خصوص در منطقه خاورمیانه مطرح شود. بعد از پیروزی انقلاب اسلامی ما شاهد ظهور آرام و گام به گام گروه‌های اسلام‌گرایی در کشورها مختلف اسلامی هستیم. (جمشیدی، ۱۳۷۴: ۳۹۱-۳۹۴) تحت تأثیر پیروزی انقلاب اسلامی ایران در حالی که برخی از دولت‌های عرب از انقلاب اسلامی استقبال کرده و به‌طور نسبی در کنار آن قرار گرفتند، برخی دیگر از آن‌ها موضع خصمانه‌ای را اتخاذ کرده و به مقابله با آن پرداختند. (حشمت‌زاده، ۱۳۸۸: ۹۳-۱۱۲) دیدگاه مبتنی بر وابسته بودن شیعیان کشورهای حوزه خلیج فارس و سایر کشورها به ایران بیشتر موجب توجیه اعمال محدودیت علیه جمعیت‌های شیعه کشورهای عربی بود. حاکمان این کشورها به دلیل ترس از قدرت یافتن شیعیان نه تنها به هویت سنی کشورشان تاکید می‌کردند، بلکه از خشونت برای منزوی کردن شیعیان کشورشان استفاده می‌کردند. (Nasr, 2006: 11)

مرحله سوم، ۲۰۰۰ به بعد: در پی سقوط حکومت صدام حسین در عراق و رفع فشار از شیعیان این کشور که دوسوم جمعیت آن را تشکیل می‌دهند، منطقه خاورمیانه شاهد حضور شیعیان در صحنه سیاسی خود بود. پس از دو دهه اختناق حکومت‌های سنی، شیعیان بار دیگر حقوق بیشتر و جایگاه خود را در عرصه سیاسی مطالبه کردند. (ضرغامی و دیگران، ۱۳۹۳: ۳۷۲-۳۷۳)

موفقیت‌های نامزدهای شیعیان در انتخابات اخیر عراق، نقش محوری حزب‌الله لبنان در بسیج تظاهرات حمایت‌آمیز از سوریه و موفقیت نامزدهای شیعه در انتخاب شهرداری‌های استان‌های شرق عربستان سعودی، تحولات اجتماعی و سیاسی در کویت و فعال شدن جمعیت‌های مختلف شیعه و درخواست اصلاحات سیاسی در بحرین، تحولات داخلی سوریه و سایر تحولات در کشورهای منطقه از جمله یمن، پاکستان و آذربایجان و حتی مصر بیانگر این واقعیت است که هویت سیاسی جدید شیعه در حال شکل‌گیری در منطقه است. در عربستان سعودی جنبش فعالیت سیاسی تشیع که از سال ۱۹۷۰ بی‌رحمانه سرکوب شده بود، در حال رشد است و سازمان‌هایی مانند حزب‌الله سعودی، التجمع العلماء الحجاز و الحركة الاصلاحیه، حقوق سیاسی و مذهبی شیعیان را از نظام پادشاهی مطالبه می‌کنند. (حافظ نیا و احمدی، ۱۳۸۸: ۷۶)

بنابراین در عصر جهانی شدن، در نتیجه احیای شیعیان، توازن قدرت فرقه‌ای در خاورمیانه دست‌خوش تغییراتی بنیادین گردید. در حال حاضر فضای بین‌المللی بازتری برای تبدیل مزیت جمعیتی شیعیان به قدرت سیاسی وجود دارد. در حال حاضر تشیع امتیاز بسیار ویژه و جالبی

در اختیار ایران قرار داده است و یک رهیافت خلاق و آینده‌نگر از طرف ایران می‌تواند نقش بسیار ویژه‌ای در منطقه در خصوص ژئوپلیتیک شیعه نصیب این کشور نماید. در عصر جهانی‌شدن که در نتیجه فناوری‌های نوین ارتباطی ایجاد شده است، ایجاد اتحاد بین شیعیان به‌ویژه گروه‌ها و فرقه‌های مختلف تشیع در منطقه و حمایت از جایگاه سیاسی آنان در نظام بین‌الملل در راستای کسب منافع شیعیان می‌تواند مورد توجه زیادی قرار بگیرد.

۳-۴. تشیع و جهانی‌شدن

جهانی‌شدن را در هر مفهومی که به کار ببریم، پدیده‌ای دو سویه است و به همان نسبت که در جهت یکنواختی و یکپارچگی، عمل می‌کند، امکانات و فرصت‌هایی را برای بروز فرقه‌گرایی و تنوع و تکثر فرهنگ‌های بومی، محلی، ملی و مذهبی نیز فراهم می‌کند و در حقیقت باید در انتظار کثرت در وحدت بود. اگر هویت شیعی برای تقویت عوامل مقاوم و بازدارنده، با واقع‌بینی و شناخت صحیح در جهت بهره‌گیری مطلوب و تعادل سازنده از سایر فرهنگ‌ها خود را آماده کند و هویت پویا و با استحکامی برای عقاید، باورها و رفتارهای مذهبی خود فراهم کند، خواهد توانست از یک فرصت جهانی برای رشد و گسترش فرهنگ شیعی خود استفاده کند. در حقیقت، تشیع در صورتی که به زبان روز و با در نظر گرفتن شرایط جهانی با استفاده از منابع غنی شیعی تبلیغ و ترویج شود و از مسائل و ابزارهای جهانی‌شدن همچون اینترنت، ماهواره و نظام‌های اطلاعاتی جهان‌شمول، طبق برنامه‌های حساب‌شده با اتکا بر دانش روز بهره‌جوید، قادر خواهد بود که عقاید، باورها و ارزش‌های ناب و بشردوستانه خود را در کنار سایر فرهنگ‌ها و تمدن‌ها و در تعامل و گفت‌وگو با آن‌ها عرضه و تبلیغ کند و به دنبال آن هویت واقعی شیعه، ضمن ارتقا به سطح بالاتر و به مقیاس جهانی می‌تواند، تثبیت و تحکیم شود و یکی از منابع ارزشی و معرفتی برای سایر فرهنگ‌ها تلقی شود. (توسلی، ۱۳۸۴: ۳۶)

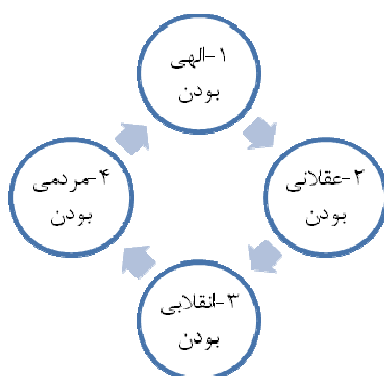
برخی بر این باورند که شیعه یک مذهب مستقل و ملی و جدا از امت اسلامی و مسلمانان در سراسر جهان است و باید راه ویژه‌ای را طی کند، اما صاحب‌نظران دیگری هستند که معتقد به برادری و برابری همه مسلمانان و اصول واحد و مشترک میان آن‌ها هستند. اصولی که امکان وحدت مسلمانان و جهان اسلام را فراهم می‌کند، اما اگر واقع‌بینانه قضاوت کنیم، شیعیان نه تنها خود را هویتی مستقل و جدا از دیگر مسلمانان تلقی نکرده‌اند، بلکه بیش از دیگران در راستای وحدت و عزت مسلمانان تلاش کرده‌اند.

روی هم‌رفته شیعه به عنوان یک مذهب، به هیچ‌وجه محلی و منطقه‌ای نیست و از یک اندیشه جهانی و عام‌گرا برخوردار است و زمینه‌های حضور آن در نقاط مختلف جهان وجود دارد. هرچند باید گفت که شیعیان در اغلب کشورهای اسلامی، در شرایط نامناسبی هستند، اما مسلم است که در دهه‌های اخیر تحقق انقلاب اسلامی نقش تعیین‌کننده‌ای در بازیابی هویت شیعی در

مقیاس جهانی و در میان کل مسلمانان جهان ایفا کرده است و اینکه باید اذعان کرد، فقط تشیع است که مبانی نظری امید بخشی را برای برخورد با مسئله به روز کردن اسلام دارد. (فولر، ۱۳۷۷: ۳۱۱)

آنچه سبب شد تا در سال‌های اخیر نام شیعه بر سر زبان‌ها افتد و توجه محافل علمی و سیاسی را در سراسر جهان به سوی خود جلب کند، تحولی بود که در عراق رخ داد. در این تحول، گرچه ایالات متحده امریکا به دنبال منافع خاص خود در عراق بود، سبب شد تا یک دولت طایفه‌ای که سه دهه به مبارزه علیه شیعیان پرداخته بود، سرنگون و قدرت محدود شده شیعه رها شود. به دلیل آنکه اکثریت ساکنان عراق عرب شیعه هستند، توانستند در دو انتخاباتی که برای مجلس قانون‌گذاری و همین‌طور مجلس ملی این کشور برگزار شد، اکثریت را به دست آوردند. با تلاش‌های وسیع و عمیقی که در دهه‌های اخیر صورت گرفته است، اندیشه سیاسی شیعه به گونه‌ای بنیادین دچار تحول شد و مفاهیمی چون حکومت، ولایت، غیبت، انتظار، آزادی، مردم، قانون، عدالت اجتماعی، تقلید و تقیه و اجتهاد و غیره دارای معانی نو و اجتماعی و سیاسی شدند. (اشکوری، ۱۳۷۳: ۲۷۳)

در عصر جهانی شدن اندیشه سیاسی شیعه چهار بعد مختلف را یک جا در خود حفظ کرده است که در شکل ۷، نمایان شده است:

شکل ۷. چهار اصل ساختار اصلی تفکر سیاسی شیعه

اما مهم‌ترین تحول در عصر جهانی شدن در عرصه فقه سیاسی شیعه را باید به دوران معاصر و به مباحث فقهی امام خمینی و شاگردان ایشان مرتبط دانست. امام خمینی در آرای فقهی خود، اقامه حکومت اسلامی و آماده کردن مقدمات آن، از جمله مخالفت علنی با ظالمان، همیاری با فقهای عادل و یاری ایشان از سوی مردم را واجب می‌دانستند. (خمینی، ۱۳۶۹: ۲۷)

آرای اجتهادی امام و پایداری عملی ایشان، با حمایت گسترده مردمی منجر به پیروزی انقلاب اسلامی شد. سپس نظریه ولایت فقیه بر اساس آرای فقهی ایشان مورد تأیید خبرگان قانون اساسی جمهوری اسلامی درآمد. امروزه فقه سیاسی شیعه با ظرفیت‌هایی که دارد، در

مواجهه با محیط جدید، تحول بنیادینی را تجربه می‌کند تا بتواند به چالش‌های نظری تازه فائق آید. (عمید زنجانی، ۱۳۷۸: ۷)

اما مرحله جدید در اهمیت تشیع، طی چند سال گذشته رخ داده است. بعد از حمله امریکا به عراق، قدرت معنویت و نقش مذهب در حیات تشیع عراق با توجه به اینکه شیعه ساختاری مذهبی با ماهیتی فرا کشوری دارد، پیامدهای گسترده‌ای نه فقط برای توسعه سیاسی آینده عراق، بلکه برای تحولات مذهبی آینده خاورمیانه بزرگ در پی دارد، که موازنه قدرت را به نفع شیعیان بر هم خواهد زد. آنچه هم اکنون متفاوت به نظر می‌رسد این است که فضای بین‌المللی بازتری برای تبدیل مزیت جمعیتی شیعیان بر قدرت سیاسی وجود دارد و در این بین موقعیت ویژه آن‌ها در تسلط بر منابع انرژی منطقه نیز به آن کمک خواهد کرد. شناخت شیعه و ابعاد نظری، سیاسی، جامعه‌شناختی و مردم‌شناختی شیعه در غرب اندکی دیر آغاز شد، ولی با تحولات بیست و پنج ساله اخیر و وقوع پدیده جهانی شدن مطالعه در غرب پیرامون شیعه گسترش پیدا کرده است. البته در طی چند سال گذشته و رخ دادن جنگ عراق در این باره مطالعات بیشتری صورت گرفته است.

شیعه در عصر جهانی شدن در کانون توجه مطالعات شرق‌شناسی قرار گرفته است و بدون تردید اسلام‌شناسی و شیعه‌شناسی یکی از پر جاذبه‌ترین و پرهزینه‌ترین مطالعاتی است که در سازمان‌ها و وزارتخانه‌ها انجام می‌گیرد. در این زمان در هر رساله‌ای که در موضوع مطالعات اسلامی نوشته می‌شود، دیدگاه شیعه نیز درج می‌شود. امروزه تعداد زیادی کتاب و مقاله در این زمینه نوشته می‌شود و شیعه‌شناسی مرکز ثقل اسلام‌شناسی و خاورشناسی قرار گرفته است. در عصر جهانی شدن، موضوع ژئوپلیتیک شیعه یک موضوع بسیار داغ محافل جغرافیای سیاسی شده است. ژئوپلیتیک شیعه به بررسی و مطالعه توزیع فضایی شیعیان در جهان و تأثیر آن‌ها بر سیاست‌گذاری‌های منطقه‌ای و جهانی و نقش تصمیمات و عملکردهای شیعیان بر روی برنامه‌ها و سیاست‌های سایر حکومت‌ها و رفتار سیاسی شیعیان با حکومت‌های مختلف و برعکس می‌پردازد. مکتب شیعه از قرن دهم رسمیت حکومتی به دست آورد و سپس در قرن سیزدهم نوعی تجدید ساختار و یک سلسله تحول را تجربه کرد و حالا به تنهایی قادر شده است که حاکمیت کشورهای بزرگ را به دست بگیرد. کشورهای که قدرت‌های بزرگ خاورمیانه هستند و به دلیل ذخایر نفتی‌شان چشم جهان، به آن‌ها دوخته شده است. شیعیان توانستند تحولات عمده‌ای را در منطقه خلیج فارس و جهان به وجود آورند؛ به طوری که تمام قدرت‌های جهانی و کشورهای غیردموکراتیک، احساس خطر کرده و به مقابله با آن‌ها برخاستند و با تبلیغات فراوان و تحمیل جنگ‌های گوناگون، سعی در تضعیف آن‌ها کردند، اما شیعیان با رهبری شخصیت‌های برجسته بر آن‌ها غلبه کرده‌اند، به طوری که امروز به الگویی نمونه برای جوامع مسلمان و غیرمسلمان تبدیل شده‌اند. منطقه خلیج فارس در شکل گرفتن مسائل ژئوپلیتیک و

ژئواکونومیک جهانی نقش بسیار حساسی را ایفا می‌کند و امنیت و ثبات این منطقه از لحاظ تأمین انرژی مورد نیاز جهان حائز اهمیت است. یکی از مهم‌ترین عوامل ایجاد ثبات در بازار نفت، حفظ ثبات سیاسی در منطقه خلیج فارس است و حفظ ثبات سیاسی با بروز بحران‌های منطقه‌ای میسر نیست. (سازمان جغرافیایی، ۱۳۸۶: ۱۸۸)

باید گفت در عصر جهانی شدن شرایط مناسب برای بررسی مفاهیم جدید سیاسی در گفتمان سیاسی شیعه فراهم شده است، اما شکاف و گسست موجود در میان منابع قبلی و مباحث روز، می‌طلبد که برای پرسش‌های اساسی اندیشه سیاسی عصر حاضر، متناسب با شرایط جدید تشیع در عرصه سیاست و حکومت و شرایط جهان معاصر، پاسخ‌های مناسبی ارائه شود. به‌طور کلی این مذاهب، جدا از مباحث صرف سیاسی در طول تاریخ، نقش هویت‌یابی جمعیت‌های مختلف را نیز داشته است. کما اینکه یکی از عناصر بسیار مهم در باز پیدایی هویت ایرانی و کشور ایران، رشد مذهب شیعه میان مردمان این سرزمین بوده است. با تنگ شدن حلقه فشار علیه ایرانیان و ایرانی‌گری از سوی سازمان امنیتی که خلافت عباسی تشکیل داد، شیعه‌گرایی به عنوان مذهب اعتراض به حاکمیت، مورد توجه روزافزون توده‌های مردم ایران قرار گرفت و ایرانیان با گرایش به مذهب تشیع توانستند خود را به لحاظ مذهبی نسبت به اعراب متمایز سازند. این پدیده آیکونوگرافیک بود که با نقش‌آفرینی ژئوپلیتیکی ویژه در زمان‌های بعدی، بقای ایران را تضمین کرد. (مجتهدزاده، ۱۳۷۹: ۱۳۶)

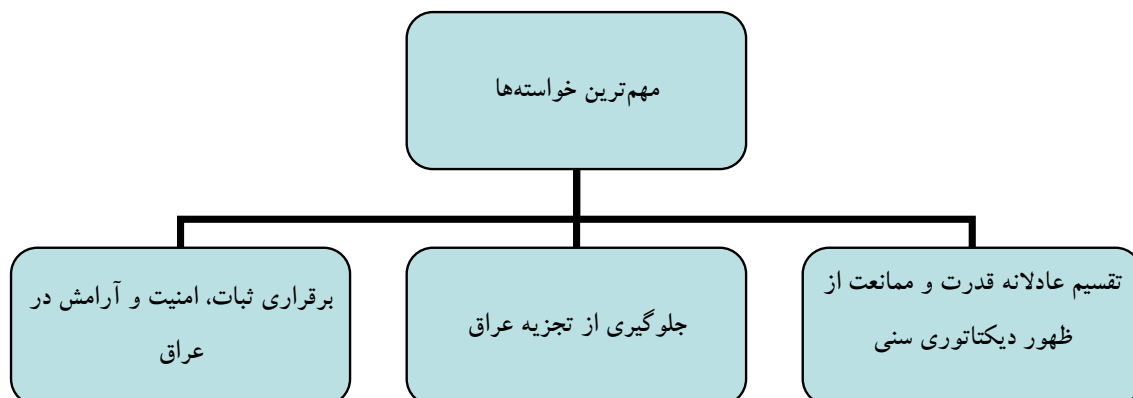
به‌طور کلی، جهانی‌شدن عوامل مؤثر ژئوپلیتیک منطقه را متحول ساخت؛ به طوری که ایدئولوژی شیعه و مفاهیم و آموزه‌های آن نظر بسیاری از صاحب‌نظران را متوجه خود ساخته است.

۴-۴. تحولات معاصر ژئوپلیتیک شیعه: (سوریه، عراق، یمن)

طی سال‌های اخیر تحولاتی در کشورهای مسلمان رخ داده است و ژئوپلیتیک شیعه را تحت تأثیر خود قرار داده است. در اینجا سه کشور که با بیش‌ترین چالش‌ها و تحولات سیاسی و اجتماعی روبه‌رو بوده‌اند و توجه جغرافیدانان سیاسی را به خود جلب کرده‌اند، به اختصار مورد توجه قرار می‌گیرد.

۴-۴-۱. عراق: با اینکه شیعیان بزرگ‌ترین گروه مذهبی عراق هستند، سنی‌ها به‌طور سنتی قدرت بیشتری در دست داشته‌اند. حتی قبل از آنکه صدام به قدرت برسد، سنی‌ها در کشور مورد توجه بیشتری قرار داشته‌اند و اغلب پست‌های حزب بعث و همچنین بالاترین مقامات در نیروهای امنیتی در اختیار آن‌ها بوده است. صدام در طول ۲۴ سال حکومت خود به‌طور عمده سنی‌ها را ترجیح داده و مانع از آن شد که شیعیان مناسک مذهبی خود را به جای آورند و روحانیون شیعه را به بهانه آنکه تهدیدی علیه قدرت او هستند، دستگیر، تبعید یا به قتل می‌رساند. (برنکاتی، ۱۳۸۶: ۱۲۵)

اما در سال‌های اخیر، همزمان با عصر جهانی‌شدن، به دنبال تغییرات گسترده در عراق و تغییر سطوح قدرتی این کشور و به قدرت رسیدن شیعیان، کشورهای منطقه نیز از آن متأثر شده‌اند و به سمت آزادی بیشتر حرکت کردند. امروزه شیعیان حدود ۶۰ درصد از جمعیت عراق را تشکیل می‌دهند و آنچه آن‌ها می‌خواهند با توجه به گذشته ناخوشایند، گرفتن سهمی متناسب از قدرت سیاسی و آزادی‌های مشروع و عمومی و ممانعت از بروز دیکتاتوری است؛ از این رو، مهم‌ترین خواسته‌های شیعیان را می‌توان در شکل ۸ نظاره کرد:

شکل ۸. مهم‌ترین خواسته‌های شیعیان در عراق

شیعیان برای تحقق اهداف خویش از امتیازاتی برخوردارند که مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از: سازمان‌دهی و انسجام نسبی حول روحانیت و فقدان رقیب جدی در صحنه عراق؛ در عراق فقط کردها به اندازه شیعیان انسجام دارند که البته در برخی زمینه‌ها دارای اشتراک هدف هستند. در حال حاضر گروه‌های رادیکال و تروریست که در عراق، جریان خونریزی و بمب‌گذاری‌های انتحاری را تداوم می‌بخشند، دارای گرایش‌های ضدشیعی قوی و تمایلات سلفی و وهابی هستند. از آن جمله القاعده و داعش که در بسیاری از شهرها و مناطق عراق به اعمال ناشایست دست می‌زنند، به واسطه دیدگاه‌های ضدشیعه‌شان شهرت دارند. به نظر می‌رسد یکی از مهم‌ترین اهداف آن‌ها به شکست کشاندن آمریکا از طریق استیصال متحدان آن یعنی شیعیان است. (قربانی‌نژاد و دیگران، ۱۳۹۳: ۱۳۴)

بنابراین نقش‌آفرینی شیعیان در حال حاضر در عراق بسیار افزایش یافته است. به گونه‌ای که آن‌ها اکنون شرایط کنونی این کشور را (رئیس‌جمهوری جلال طالبانی که کُرد و سنی است) برای تعامل با ساختار سیاسی عراق جدید مناسب تر می‌دانند.

۲-۴-۴. یمن: ترکیب گروهی در یمن به دلیل آنکه همچنان زندگی قبیله‌ای در این کشور پررنگ است، کمی پیچیده‌تر از سایر کشورهای عربی است، اما طی اعتراضاتی که پس از انقلاب تونس و مصر در یمن آغاز شد، عمده گروه‌های سیاسی در شعار «ارحل» خطاب به علی عبدالله صالح (رئیس‌جمهور سابق یمن) اشتراک نظر داشتند. اگرچه علی عبدالله صالح خود

شیعه زیدی بود، اما مخالفت او با شیعیان در صعده (شمال یمن) موجب شش جنگ خونین با حوثی‌ها شد. دولت یمن همواره از زیر بار مسئولیت شانه خالی کرده و شیعیان خواستار رسیدگی به امور داخلی و رفع نیازها بوده و هستند؛ حتی در زمان منصور هادی (رئیس‌جمهور متواری).

این گروه به صورت رسمی خواستار فعالیت حزب، تأسیس دانشگاه و در نظر گرفتن مذهب زیدی به عنوان مذهب رسمی در کنار سایر مذاهب از سوی دولت بوده است. (کاردان، ۱۳۹۰: ۲۰۰) همین مسائل موجب شد تا آن‌ها در کنار یکدیگر در میدان‌التغییر^۲ در صنعا مدت زیادی را متحصن باشند. این مسئله باعث شد تا گروه‌های زیدی و به‌خصوص قبیله‌ای حوثی‌ها (شیعیان زیدی) با توجه به قدرت مدنی و نظامی خود، در ساختار سیاسی یمن تقویت بشود، اما علاوه بر شیعیان زیدی، جمعیت محدودی نیز از اثنی‌عشری‌ها در یمن ساکن هستند. اگرچه این‌ها نیز در جریان تجمع و تحصن در میدان‌التغییر حضور گسترده داشته‌اند، اما در شرایط فعلی به دلیل حجم مخالفت‌های سلفی‌ها و جمعیت کم، توان سیاسی چندانی ندارند.

در حال حاضر شیعیان یمن در صعده (مرز عربستان و یمن) در مقابل بمباران‌ها و صدور جنگ از جانب عربستان به نواحی مختلف یمن؛ به دلیل حمایت و ماندگار بودن منصور هادی در مسند ریاست، از خود مقاومت بالایی نشان می‌دهند و مصمم به آرمان‌های خود و پیاده شدن آن‌ها در یمن هستند و این مقاومت وزن ژئوپلیتیکی شیعیان را در منطقه افزایش داده و حمایت سایر کشورهای شیعه را به خود جلب کرده است و پیش‌بینی می‌شود در نهایت همکاری شیعیان به پیروزی الحوثی‌ها و شیعیان یمن منجر خواهد شد.

۳-۴-۴. سوریه: اگر چه بر اساس گروه‌بندی‌های شیعی، شیعه بودن علوی‌ها همچنان با برخی ابهامات مواجهه است، اما در صورت پذیرش این مسئله که آنان نیز یکی از گروه‌های شیعی محسوب می‌شوند، می‌توان به بررسی وضعیت علوی‌ها در سوریه پرداخت. (کتاب سبز سوریه، ۴۲) البته حوادث سوریه، متفاوت از کشورهای همچون مصر و تونس است، زیرا در شرایط کنونی سوریه به محلی برای بازیابی نظم سابق از سوی کشورهای منطقه‌ای همچون عربستان و قطر و بازیگر مداخله‌گر یعنی آمریکا تبدیل شده است. در هر صورت در شرایط کنونی با توجه به حضور گروه‌های تروریستی و تکفیری‌ها در نواحی مختلف سوریه، شیعیان سوریه در حال حاضر با حمله‌های نظامی، سیاسی و روانی گسترده‌ای مواجه هستند. این مسائل باعث تزلزل آن‌ها نسبت به قبل شده است. به‌طورکلی، در زمان کنونی گفتمان حاضر در سوریه (از سوی بشار اسد) با گفتمان غرب و برخی کشورهای منطقه متفاوت است و موجبات تقابل را فراهم ساخته است.

۴-۵. نقش جهانی شدن در گسترش و ترویج ژئوپلیتیک شیعه

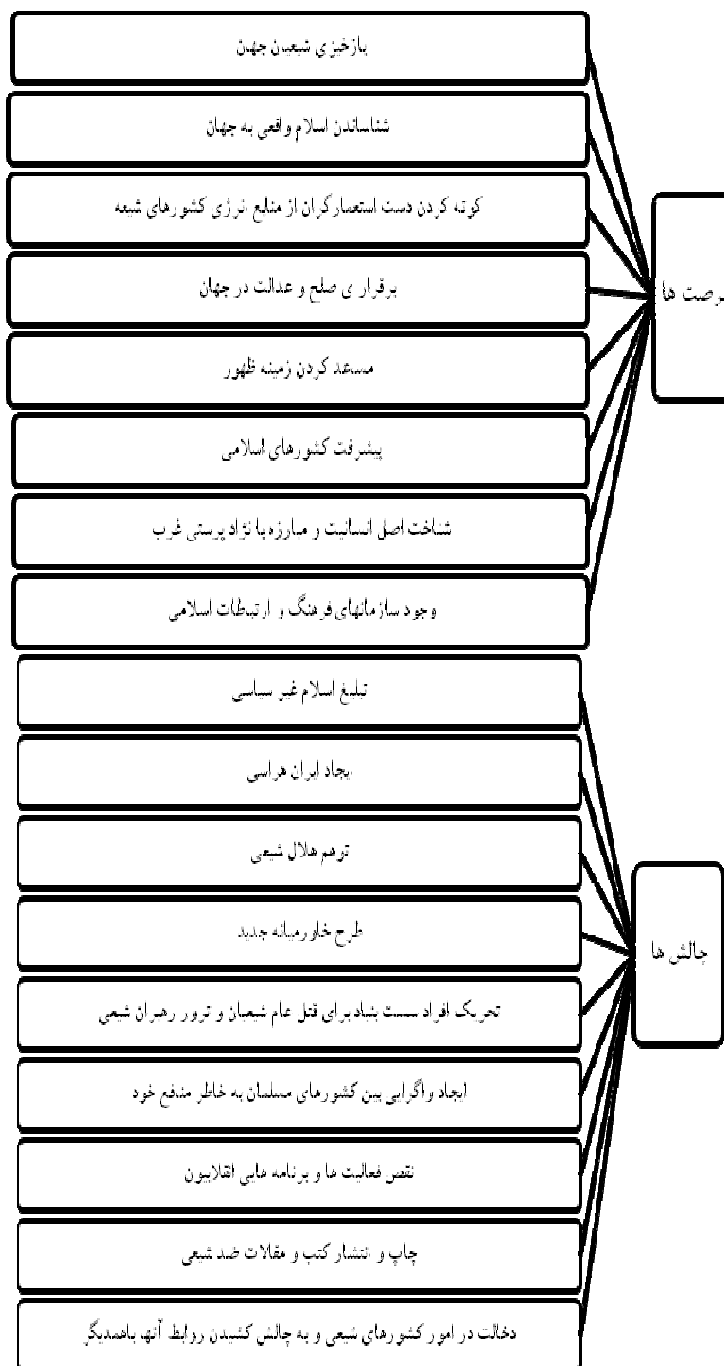
در عصر جهانی شدن، باید ادعا کرد که شیعه می‌تواند، مهم‌ترین بازیگر در تاریخ خاورمیانه مدرن باشد. (Gerecht, 2004: 18) شیعیان، برای مطرح شدن به عنوان یک جریان ژئوپلیتیکی تأثیرگذار بر نظم ژئوپلیتیکی جهانی ملزم به اتخاذ تدابیری از قبیل موارد زیر می‌باشند:

- همگرایی گروه‌های اسلامی؛
- حفظ هویت دینی و اسلامی؛
- اهتمام در ایجاد سازمان‌های فعال سیاسی و تلاش برای احراز موقعیت‌های مهم سیاسی؛
- تقویت نهادهای اجتماعی؛
- راه‌اندازی بنیادها و مؤسسات اقتصادی؛
- در اختیار داشتن رسانه‌های گروهی.

گروه‌های شیعی، در استفاده از ابزار جهانی به‌ویژه رسانه‌ها باید دقت عمل داشته باشند تا بتوانند به ترویج و گسترش خود در جهان بپردازند. زیرا، اطلاعات و منابع عمده آن در جهان معاصر نقش تعیین‌کننده در ایجاد وزن ژئوپلیتیکی بر عهده دارد. اطلاعات در مجرای رسانه اثربخشی بیشتری یافته و در زمینه‌های متعدد با نفوذ بالایی وارد شده است. کشورهای قدرتمند جهان توانسته‌اند، با بهره‌گیری از رسانه و ابزارهای متعدد جهانی شدن، به نحوی اثربخش با تعاملی گسترده در سطح بین‌الملل ظاهر شده و با تکیه بر امکانات فناورانه به پوشش اخبار و اطلاعات بپردازند. انواع متعددی از رسانه‌ها با رویکردهای عمده خبری-ارتباطی و در قالب‌های نوشتاری-چاپی یا دیداری و شنیداری در این میان نقش مؤثری ایفا می‌کنند. خیرگزاری‌ها از مراکز عمده گردآوری، سازمان‌دهی و اشاعه اخبار به شمار می‌آیند. در این میان عوامل مؤثری وجود دارند که به جریان گسترده اطلاعات در عرصه جهانی کمک می‌کنند. شبکه‌ها یکی از حوزه‌های مؤثر در این زمینه به شمار می‌آیند. (فیدر، ۱۳۸۰: ۷۸)

دسترسی بیشتر به اطلاعات از مجاری رسانه به تقویت اطلاعاتی می‌انجامد. اطلاعات راهبردی با بهره‌گیری از امکانات حفاظتی با دقت فراوان تولید شده و سپس در شرایط ویژه امنیتی نگهداری می‌شود. این در حالی است که در جهان تشیع، رسانه هنوز به عنوان یک مؤلفه راهبردی در کسب قدرت شناخته نشده است و ارزش رسانه به عنوان یکی از اصلی‌ترین مؤلفه‌های استراتژیک در قدرت ملی و توسعه پایدار درک نشده است. در شرایطی که کشورهای عرب‌زبان منطقه از چندین شبکه ماهواره‌ای، مطبوعات و دیگر رسانه‌های بین‌المللی بهره می‌جویند، در ایران به عنوان مرکز اصلی شیعیان هنوز رسانه نافذ منطقه‌ای و بین‌المللی شکل نگرفته است یا ضعف‌های اساسی دارد. نبود رسانه‌های بین‌المللی پویا، جهان تشیع به‌ویژه ایران را در پیشبرد اهداف راهبردی، سیاسی و اقتصادی آسیب‌پذیر کرده است. توازن قدرت در خاورمیانه از آغاز دهه ۱۹۹۰ تاکنون در قالب دو محور اساسی از بازیگران شکل گرفته است. محور اول، محور مقاومت است و محور دوم، محور شرکای راهبردی غرب است. رسانه‌ها در

ایجاد تنش و اختلاف بین این دو محور نقش بالایی دارند. نمود این رفتار را می‌توان در ایجاد بلوک دولت‌های عربی سنی‌مذهب در مقابله با جنبش‌های شیعی نشان داد. (Borm, 2011: 43) جهانی‌شدن و ابزار جهانی‌سازی، ژئوپلیتیک شیعه را با فرصت‌ها و چالش‌ها گوناگونی روبه‌رو ساخته است که در شکل ۹ به آن‌ها اشاره شده است:

شکل ۹. فرصت‌ها و چالش‌های جهانی‌شدن برای ژئوپلیتیک شیعه
ترسیم: نگارندگان

بنابراین جهانی شدن، همان‌طور که باعث ایجاد فرصت‌ها برای گسترش ژئوپلیتیک شیعه می‌شود، همزمان به عنوان ابزاری چالش‌زا، به وسیله قدرت‌های غربی مورد استفاده قرار می‌گیرد؛ بنابراین، شیعیان باید در کاربرد فناوری‌های ارتباطی، به‌ویژه رسانه‌ها، برای شناساندن و اشاعه خود و کاهش تهدیدات از جانب استعمارگران نهایت استفاده را ببرند.

نتیجه‌گیری

در ابتدای این مقاله پرسشی با این مضمون مطرح گردیده است که آیا جهانی شدن در افزایش وزن ژئوپلیتیکی شیعه نقش مثبت دارد یا منفی؟ از مباحث فوق می‌توان به این نتیجه رسید که شیعیان هم از نظر تعداد و هم از نظر تأثیر فکری، مهم‌ترین گروه در جهان اسلام به شمار می‌آیند و در عصر جهانی شدن، به یک موضوع ژئوپلیتیکی تبدیل شده‌اند، زیرا نقطه ثقل جغرافیایی شیعیان، مناطقی است که بر روابط قدرت، در سطح منطقه و جهان تأثیرگذار است. به عبارتی، هم اکنون مذهب شیعه به عنوان یک مذهب مهم در جهان، از توان سیاسی و ژئوپلیتیکی بالایی برخوردار است. از نظر موقعیت نسبی، شیعیان در سواحل خلیج فارس و در حوزه‌های نفتی پراکنده شده‌اند که این خود بر اهمیت و وزن ژئوپلیتیکی آن‌ها می‌افزاید، زیرا آن‌ها می‌توانند منابع نفتی خلیج فارس را تحت کنترل کامل خود درآورند.

از طرفی دیگر در عصر جهانی شدن ما شاهد استفاده شیعیان از فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی هستیم. آن‌ها می‌توانند، با استفاده از این فناوری‌ها، وضعیت و موقعیت خود را در جهان بهتر کنند. هر چند در این رابطه، چندان موفق عمل نکرده‌اند، اما تا حدودی شاهد پیشرفت‌های آن‌ها در این زمینه بوده‌ایم، به‌خصوص در ابعاد اقتصادی و فرهنگی، شیعیان توانسته‌اند در وب‌سایت‌های اینترنتی، فرهنگ شیعه، شاخه‌های مختلف شیعه‌شناسی، منابع نفتی، هزینه‌های صادرات و واردات آن و غیره را برای مردم جهان بازگو کنند، به‌گونه‌ای که هر کسی در هر جایی از جهان می‌تواند از طریق اینترنت و ماهواره اطلاعات زیادی را درباره شیعیان کسب کند.

همچنین شیعه، در حوادث و رویدادهای کنونی، در منطقه خاورمیانه، سهم درخور توجهی دارد و تمام نگاه‌های سیاسی را به خود جلب کرده است. موفقیت‌های نامزدهای شیعیان در انتخابات اخیر عراق، نقش محوری حزب‌الله لبنان در بسیج تظاهرات حمایت‌آمیز از سوریه، جنگ پیروزمندانه حزب‌الله بر ضد اسرائیل و فعال شدن جمعیت‌های مختلف شیعه و درخواست اصلاحات سیاسی توسط آن‌ها در یمن و تحولات داخلی سوریه و سایر تحولات در کشورهای منطقه از جمله مصر، افغانستان و آذربایجان بیانگر این واقعیت است که هویت سیاسی شیعه در

منطقه در حال شکل‌گیری است و این مسئله نشان‌دهنده تغییر موازنه ژئوپلیتیک بین شیعه و سنی در منطقه در عصر جهانی شدن است.

به‌طور کلی در ارتباط با ژئوپلیتیک تشیع در عصر جهانی شدن توجه به دو مسئله ضروری است. ۱. شیعه به عنوان یک مذهب به هیچ‌وجه محلی و منطقه‌ای نیست و از یک اندیشه جهانی و عالم‌گرا برخوردار است و زمینه‌های حضور آن در مناطق مختلف جهان وجود دارد.

۲. توجه به مسئله موقعیت جغرافیایی مناطق شیعه‌نشین به‌ویژه در حوزه خلیج فارس، به گونه‌ای که بیش از ۷۰ درصد از منابع انرژی خاورمیانه در مناطق شیعه‌نشین واقع شده است. با توجه به موارد ذکر شده، شرایط برای تغییر جایگاه تاریخی - اقتصادی و اجتماعی نازل شیعیان در بین کشورهای عربی منطقه از طریق اقدامات سیاسی مهیا شده است. همچنین با توجه به مطالب ارائه شده، می‌توان راهکارهای ترویج و گسترش شیعه در عصر جهانی شدن را به این شکل خلاصه کرد:

- باید از طریق دیپلماسی مردمی با ترویج و تبلیغ افکار عدالت‌خواهانه و ایجاد امید در بین شیعیان نسبت به آینده و افزایش قدرت نرم شیعه اقدام شود.

- شناسایی و معرفی اسلام و تشیع از طریق مراکز پژوهشی و اتحادیه و سازمان‌های اسلام‌گرایانه.

- مقابله با ایجاد شکاف میان مسلمانان شیعه و سنی که از طریق تبلیغات نادرست قدرت‌های استعمارگر به وجود آمده است.

- بسیج افکار عمومی برای پیشبرد اهداف شیعه.

یادداشت‌ها

1- Shiite

۲. ساحه التغيير بصنعا

کتاب‌نامه

الف - کتاب

۱. احمدی، سید عباس، (۱۳۹۰)، ایران، انقلاب اسلامی و ژئوپلیتیک شیعه، تهران: اندیشه‌سازان نور، چاپ اول.

۲. افشردی، محمدحسین؛ اکبری، حسین، (۱۳۹۳)، تأثیر عوامل ژئوپلیتیکی شیعه بر توسعه نفوذ انقلاب اسلامی، مجموعه مقالات همایش ژئوپلیتیک شیعه، تهران: انجمن ژئوپلیتیک ایران، چاپ اول.

۳. برنکاتی، داون، (۱۳۸۶)، آیا فدرالیسم به سازمان سیاسی در عراق می‌انجامد؟ مجموعه مقالات سازمان سیاسی در عراق، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه، چاپ اول.
۴. توال، فرانسوا، (۱۳۸۲)، ژئوپلیتیک شیعه، ترجمه کتابیون باصر، تهران: انتشارات ویستار، چاپ اول.
۵. جمشیدی، محمدحسین، (۱۳۷۴)، ارتباط متقابل ایران و جنبش شیعیان عراق، مجموعه مقالات انقلاب اسلامی و ریشه‌های آن، انتشارات نهاد نمایندگی رهبری در دانشگاه‌ها، چاپ دوم.
۶. جهانی‌راد، حجت‌الله، (۱۳۹۳)، ژئوپلیتیک جهان تشیع فرصت‌ها و چالش‌ها، مجموعه مقالات همایش ژئوپلیتیک شیعه، تهران: انجمن ژئوپلیتیک ایران، چاپ دوم.
۷. حشمت‌زاده، باقر، (۱۳۸۸)، تأثیر انقلاب اسلامی ایران بر کشورهای اسلامی، تهران: انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، چاپ اول.
۸. خمینی، روح‌الله، (۱۳۶۹)، شئون و اختیارات ولی‌فقیه، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، چاپ اول.
۹. حافظ‌نیا، محمدرضا، (۱۳۸۵)، اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک، مشهد: نشر پاپلی، چاپ دوم.
۱۰. درخشه، جلال، (۱۳۸۴)، گفتمان سیاسی شیعه در ایران معاصر، تهران: دانشگاه امام صادق (ع)، چاپ دوم.
۱۱. سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح، (۱۳۸۶)، ژئوپلیتیک منطقه خلیج فارس، تهران: انتشارات سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح، چاپ دوم.
۱۲. ضرغامی، برزین؛ شوشتری، سید محمدجواد؛ انصاری‌زاده، سلمان، (۱۳۹۳)، ژئوپلیتیک شیعه یا هلال شیعه، مجموعه مقالات همایش ژئوپلیتیک شیعه، تهران: انجمن ژئوپلیتیک ایران، چاپ دوم.
۱۳. کاردان، عباس، (۱۳۹۰)، نگاهی به جریان‌ها و فرایندهای اسلام‌گرا در یمن، در خاورمیانه ۸: ویژه اسلام‌گرایی در خاورمیانه، تهران: ابرار معاصر، چاپ دوم.
۱۴. کلاه مال همدانی، احمد، (۱۳۹۳)، درآمدی بر الگوی مفهومی ژئوپلیتیک شیعه و ژئواستراتژی شیعی، مجموعه مقالات همایش ژئوپلیتیک شیعه، تهران: انجمن ژئوپلیتیک ایران، چاپ اول.
۱۵. قربانی‌نژاد، ریواز؛ پارسایی، اسماعیل، (۱۳۹۳)، چالش‌های ژئوپلیتیکی گروه‌ها و احزاب شیعی در عراق، مجموعه مقالات همایش ژئوپلیتیک شیعه، تهران: انجمن ژئوپلیتیک ایران، چاپ دوم.

۱۶. فولر، گراهام، (۱۳۷۷)، قبله عالم، ژئوپلیتیک ایران، ترجمه عباس مخبر، تهران: ناشر ابرار معاصر، چاپ دوم.
۱۷. فیدر، جان، (۱۳۸۰)، جامعه اطلاعاتی، ترجمه علی نوباوه و عباس گیلوری، تهران: نشر کتابدار، چاپ اول.
۱۸. مشکات کرمانی، احمد، (۱۳۵۸)، تاریخ شیعه در ایران، تهران: نشر هادی، چاپ دوم.
۱۹. مجتهدزاده، پیروز، (۱۳۸۱)، جغرافیای سیاسی و سیاست جغرافیایی، تهران: سمت، چاپ دوم.
۲۰. نوبخت، محمدباقر؛ محمدی، حامد، (۱۳۸۷)، فرآیند جهانی شدن، تهران: معاونت پژوهشی دانشگاه آزاد اسلامی، چاپ اول.

ب) مقالات

۲۱. احمدی، سید عباس، (۱۳۸۶)، «جغرافیای شیعه، نگاهی به پراکنش جغرافیایی شیعیان»، تهران: نشریه جام، سال نهم، شماره ۳۸۲، ۸.
۲۲. توسلی، غلامعباس، (۱۳۸۴)، «شیعه و جهانی شدن»، تهران: مجله خردنامه، شماره ۶۵، ۳۶.
۲۳. حافظ نیا، محمدرضا؛ احمدی، سید عباس، (۱۳۸۸)، «تبیین ژئوپلیتیکی اثرگذاری انقلاب اسلامی بر سیاسی شدن شیعیان جهان»، قم: فصلنامه شیعه‌شناسی، سال هفتم، شماره ۲۵، ۷۶.
۲۴. شیروودی، مرتضی، (۱۳۸۳)، «انقلاب اسلامی ایران و جنبش‌های جهان اسلام»، قم: فصلنامه رواق اندیشه، شماره ۳۰، ۴۲.
۲۵. عمید زنجانی، عباسعلی، (۱۳۷۸)، «تأملی در فقه سیاسی شیعه»، تهران: فصلنامه علوم سیاسی، سال اول، شماره ۴، ۷.
۲۶. عبداللهی، عبدالله؛ الهیاری، خدیجه، (۱۳۸۲)، «فرآیند جهانی شدن در چالش با امنیت اجتماعی»، تهران: همایش امنیت اجتماعی، شماره ۱ معاونت اجتماعی ناجا، ۱۷۴.
۲۷. قربانی، ارسلان، (۱۳۸۲)، «نظام جهانی، جهانی شدن فرهنگ»، تهران: مجله اطلاعات سیاسی - اقتصادی، شماره ۱۹۰-۱۸۹، ۱۷۶.
۲۸. فاضلی نیا، نفیسه، (۱۳۸۸)، «ایدئولوژی تشیع، انقلاب اسلامی و بیداری اسلامی»، تهران: فصلنامه پانزده خرداد، شماره ۱۹، ۴۹.

ج- انگلیسی

29. Borm, Shlomo (2011). Isreal and the Arab world: the power of the people , in : Anat Kuiz and shlomo. Brom, Editots (2011) Strategic Survey for Isreal 2011 (Tel Aviv: Institute for National Security Studies).
30. Cloke, P.J., Crang, P. & Goodwin, M. (1999) Introducing Human Geographies, London: Arnold.

31. Held, D., Mc Grew, A. G., Goldblatt, D. and Perraton, J. (1999), Global Transformations: Politics, Economics and Culture, Cambridge: Polity Press.

32. Nasr, Vali, (2006). The Emerging Shia Crescent, Implication for U.S. Policy in the Middle East. June 5, Third panel, Council on Foreign Relations, New York
Routledge. London.

33. Gerech. R.M (2004). The Islamic paradox, Shiite Clerics, Sunni Fundamentalists, and the Coming of Arab Democracy, United States of America. Washington, D.C: The AEI press.

